

МАВЛОНО ЯЪҚУБ ЧАРХИЙ ХОЖА БАҲОУДДИН НАҚШБАНДНИНГ
ШОГИРДИ

Мавжуда Разоқова

*тарих фанлари номзоди,
Ўзбекистон Республикаси Фанлар
Академияси Шарқшунослик*

Ислом дини илк ўрта асрда барча мусулмон мамлакатлари сингари, Ўрта Осиё халқлар маданияти, маърифатининг энг асосий ва ниҳоятда муҳим қисмига айланган. Ислом динининг асосий муқаддас манбаи – Қуръон оятлари ва сураларидир, уларда асосий диний қонун-қоидалар, ақидалар баён этилган.¹⁰ Ундан сўнг асосий манбаи ҳадис, яъни Муҳаммад (с.а.в.)нинг айтган сўзлари, унинг ҳаётий фаолиятлари, кўрсатмалари йиғиндидир. Қуръони Карим ва Ҳадиси Шариф асосида ислом дини вужудга келган ва калом ҳамда шариат қонун-қоидалари пайдо бўлди.

Шу билан бир қаторда Ўрта Осиёда йирик тариқатлар билан бир вақтнинг ўзида майда оқимлар вужудга кела бошлади. Булар яссавия, нақшбандия, кубравия, чиштия, хароботия, суҳравардия, қодирия ва бошқалар.

Кейинроқ тасаввуфнинг назарий масалалари билан шуғулланиш вужудга келди.¹¹ Тасаввуф назарияси билан шуғулланувчилар ўз даврининг билимини пухта эгаллаган, деярли барча илмлардан хабардор бўлган мутафаккир кишилар бўлганлар. Буларга Абдул Ҳамид Ғаззолий (1058-1116), Суҳравардий (1155-1191), Ибн Арабий (1165-1240) кабиларни кўрсатиш мумкин.¹²

Ўрта Осиёда, хусусан, ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида тасаввуфнинг ривожланишида Юсуф Ҳамадоний (1048-1140) таълимоти муҳим роль ўйнади. Ҳамадоний таълимотида ҳалол меҳнат қилиб, кун кечириш биринчи ўринда туради. Унинг ўзи ҳам ҳунармандчилик ва касибчилик билан шуғулланган. Шунинг учун ҳам мазкур таълимот ҳунармандлар орасида тез тарқалган. Хожагонлар тариқатини давом эттирган Абдулхолиқ Ғиждувоний Хожа Юсуф Ҳамадонийнинг тўртинчи халифалари эди.¹³ Бу тариқатни Абдулхолиқ Ғиждувонийдан сўнг Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389) давом эттирди ва нақшбандия тариқатига асос солди.¹⁴ Нақшбандиядан кейин тасаввуф тарихида бошқа силсила вужудга келган эмас. Нақшбандия тариқати ниҳоятда тез ривожланди ва кўпгина ҳудудни эгаллади. Мазкур тариқат кейинги давргача мусулмон халқлари орасида шаклланиб борди.

¹⁰ Тримигэм Дж.С. Суфийские ордены в исламе. Пер. с англ. Под ред. И с предисловием О.Ф.Акимовкин. – М.: Наука, 1989. – С. 16.

¹¹ Е.Э.Бертельс. Суфизм и суфийская литература. Изб. Труды, т.3. – М.: Наука, 1965. – С. 14.

¹² Ислом. Справочник. /Фалс.ф.д. М.А.Усмонов таҳрири остида. – Т.: ЎзСЭнц., 1989. – Б. 123-249-301.

¹³ Хайруллаев М.М.Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. – Т.: Ўзбекистон, 1995. – Б. 110.

¹⁴ Ислом. Справочник. – Б. 67.

Баҳоуддин Нақшбанд дастлаб ўзи асос солган нақшбандия тариқатининг йўл-йўриқлари ва одоблари ҳақида халқ орасида тушунтириш ишларни олиб борган¹⁵ ва кўпгина шогирдларни тарбиялаган бўлса, сўнг бу иш билан унинг халифалари машғул бўлган.

Баҳоуддин Нақшбанднинг кўзга кўринган тўртта халифаси бўлиб, булар Алоуддин Аттор (ваф. 803/1400), Муҳаммад Порсо (ваф. 1420), Алоуддин Гиждувоний (XIV аср), Яъқуб Чархий (1363-1447)лардир.

Алишер Навоий ўзининг "Насойим ул-муҳаббат" асарида Баҳоуддин Нақшбанд ҳақида ёзар экан, Яъқуб Чархийни Ҳазратнинг тўрт халифаларидан бири бўлгани ҳақида маълумот бериб ўтади.¹⁶

Мавлоно Яъқуб Чархийнинг тўлиқ исми Яъқуб бин Усмон бин Муҳаммад ал-Ғазнавий сумма-л-Чархий бўлиб,¹⁷ Ғазна шаҳарига қарашли Чарх номли қишлоқда таваллуд топган.¹⁸ Шунинг учун у ўзига Чархий нисбасин танлаган.

Яъқуб Чархийнинг таржимаи ҳоли ҳақида манбаларда маълумотлар жуда кам. Чархий ўзининг "Рисолаи абдолийа" асарида ўз исмини қуйидагича келтиради: "Яъқуб ибн Усмон ибн Муҳаммад ибн Маҳмуд ал-Ғазнавий сумма-л-Чархий сумма-с-Сарзий". Биз бу рисолада Чархийнинг исмини бошқа асарларга нисбатан тўлиқ ҳолда кўрамиз. Бошқа асарларидаги номларда Муҳаммад исми учрамайди.

Машҳур мутасаввиф олим Ҳазиний ўзининг "Жавоҳир ул-аброр", яъни Яссавий маноқибномасига бағишланган асарида Чархий ҳақида ўн байтдан иборат шеър ёзган. Мазкур шеърда Баҳоуддин Нақшбанд тўғрисида, шунингдек Чархийнинг нақшбандия тариқатининг халқ орасида тарғиб қилишдаги хизмати ва қаерда вафот қилгани ва қабри Ҳалғатуда экани тўғрисида ёзади.¹⁹

Манбаларда Чархийнинг туғилган йили ва қайси йили Баҳоуддин Нақшбанд билан учрашгани ҳақида ҳам манбаларда ҳеч қандай маълумот йўқ. Маълумки, Баҳоуддин Нақшбанд 1389 милодий йилида вафот этган. Чархийнинг вафот қилган йили 1447 йилдир.²⁰ Демак, Чархий Баҳоуддин Нақшбанд вафотидан сўнг, 58 йил яшаган. Агар Чархий Баҳоуддин Нақшбанд билан учрашган пайтида тахминан 22 ёшда бўлган деб ҳисобласак, у 80 йил умр кўрган бўлади. Демак, Чархий 1366-1367 йиллар атрофида туғилган деб мантиқий хулоса чиқариш мумкин.

Али Сафийнинг "Рашаҳот" ва Муҳаммад Дорошукухнинг "Сафинат ул-авлиё" китобларининг муаллифлари уни зоҳирий мадраса илмларини мукаммал эгаллаган дейишларига қараганда, у 20-22 ёшда Баҳоуддин билан учрашган бўлиши мумкин.²¹

¹⁵ Каримов Э.Э. Некоторые аспекты политической и религиозно-философской практики тариката нақшбандийа в Мавераннахре XV в. // Из истории суфизма: Источники и социальная практика: - Т., 1991. – С. 76.

¹⁶ Исломиёв Ҳ. Алишер Навоий ва Хоразм авлиёлари. – Т.: Фан, 1998. – Б. 52.

¹⁷ СВР, т.1, № 2910, с. 83.

¹⁸ Абдурахмон Жомий. Нафаҳот ул-унс. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, Лакнав, 1399. – Б. 358; Фахриддин Али Сафий. Рашаҳот айн ул-ҳаёт. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, Лакнав, 1890. – Б. 64.

¹⁹ Ҳазиний. Жавоҳир ул-аброр мин анвожил бихор. – Туркия: Кайзери, 1996. – Б. 135.

²⁰ СВР. Т.1, № 2910. – С. 83.

²¹ Рашаҳот, 65-бет; Муҳаммад Дорошукух. Сафинат ул-авлиё. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, Канпур, 1900. – Б. 80.

Чархий 782/1380 йили Ҳиротдан Бухорога келган. Бу ҳақда унинг ўзи "Тафсири Чархий" асарида маълумот беради. У "Рисолаи унсия"да ёзганидек, Фатҳобод қишлоғида Сайфиддин Бохарзий қабри рўбарасидаги хужрада яшаган. У Бухорода тажвид илми билан шуғулланади ҳамда Қози Носириддин Байзовийнинг "Тафсири Байзовий" асарини таҳсилига киришади.²² Бундан хулоса қилиш мумкинки, демак, Чархий Баҳоуддин Нақшбанд билан учрашганда ёш йигит бўлган.

Бу ҳақда Абдурахмон Жомийнинг "Нафаҳот" ва Али Сафийнинг "Рашаҳот" асарида ёзилишича, Баҳоуддин Нақшбанд Яъқуб Чархийни муридликка қабул қилиб, зикр айтиш йўлидан таълим бергандан сўнг, Чархийга: "Сен энди Хожа Алоуддин Аттор билан суҳбатдош бўласан", - деган экан.²³

Ўз даврининг буюк шоири ва донишманди Абдурахмон Жомий (1414-1492)нинг ёзишича, Чархий аввало, Хожай Бузруг, яъни Баҳоуддин Нақшбанднинг асҳобларидан бўлиб,²⁴ Нақшбанд вафотидан сўнг, унинг муриди ва куёви Алоуддин Атторнинг суҳбатида бўлади.²⁵ Жомий "Нафаҳот"да Чархийнинг қуйидаги сўзларини келтиради: "Хожай Бузруг (Баҳоуддин Нақшбанд – М.Р.)нинг суҳбатларига биринчи кун етганимда, улардан "мени қабул қилинг", деб илтимос қилдим. Улар эса дедилар: "Биз ўзимизча бир иш қилмаймиз, кўрайлик, агар сени қабул қилсалар, биз ҳам қабул қиламиз" сўнг Жомий Чархийнинг сўзларини келтириб ёзади: "Бомдодда уларнинг хузурига бордим. Улар: "Сени қабул қилдилар, аммо сен Хожа Алоуддиннинг суҳбатида бўласан", - дедилар.²⁶

Бу маълумотлардан кўриниб турибдики, Баҳоуддин Нақшбанд Чархийга тариқат таълимини ва зикр одобини ўргатиб, бу йўлга оқ фотиҳа берган бўлса ҳам, унинг тариқатда камолга етишини Алоуддин Атторга ҳавола қилган. Демак, Алоуддин Аттор уни ҳақиқий камолга етказувчи иккинчи пири бўлган.²⁷

Чархий ҳаёти давомида кўпгина тасаввуф вакиллари билан учрашади, улардан сабоқ олади, ҳам суҳбатида бўлади.²⁸ Биз Чархийнинг Бухорога келиши, Баҳоуддин Нақшбанд билан учрашиш ва ундан кейинги ҳаёти ҳақида бир мунча тўлиқроқ тасаввурга эгамиз. Бу ҳақда Чархий ўзининг "Рисолаи унсия" асарида баъзи маълумотларни ёзиб қолдирган. Бу маълумотлардан маълум бўлишича, Алоуддин Аттор Нақшбанд вафотидан сўнг Чағониёнга кетади ва Бадахшонда яшаб турган Чархийни хат орқали Чағониёнга чақириб олади. Чархий ўзининг Атторга тобеликка буюрилгани ҳақида "Рисолаи унсия"да қуйидагича эслатиб ўтган эди: "Бухорода, Хожа Бузруг менга ижозат бериб, Хожа Алоуддин хузурига юбордилар, ишора тариқи билан уларга тобеликка буюрдилар. Уларнинг бу топшириқларига биноан бир неча муддат

²² Яъқуб Чархий. Тафсири Чархий. ЎЗР ФА ШИ кўлёмаси, № 12518. – Б. 70.

²³ Нафаҳот, 258-бет; Рашаҳот, 67-бет; Хожа Алоуддин Аттор. – Т.: Маънавият, 1994. – Б. 8.

²⁴ Бу ҳақда Техронда Али Акбар Деххудо томонидан тайёрланган «Луғатнома» фиҳрист китобида (Али Акбар Деххудо. Луғатнома. – Техрон, 1338 х./1919 мелодий. т. 50.) ҳам маълумот берилган. Чунончи у ерда шундай ёзилади: "Яъқуб Чархий нақшбандийлардандир", 307-бет.

²⁵ Нафаҳот, 358-бет.

²⁶ Нафаҳот, 358-бет.

²⁷ Яъқуб Чархий // Буюк сиймолар, алломалар. – Тошкент, 1996. – Б. 45.

²⁸ Рашаҳот, 63-бет.

уларга хизмат қилинди".²⁹ Кўриниб турганидек, демак Чархий Бухорода турган пайтида Хожа Алоуддин Аттор билан бирга ҳамсухбат бўлган.

"Рисолаи унсия" асарида келтирилича, Баҳоуддин Нақшбанд баъзи бир синовлардан сўнг, Чархийни муридликка қабул қилиб, тариқат бўйича "Вукуфи ададий" вазифаси билан шуғулланишга буюради. Сўнг унинг тарбиясини биринчи халифаси Алоуддин Атторга топширади.³⁰ Яна Чархий ўз асарида устози Баҳоуддин Нақшбанддан ўрганган кўпгина ибратли амалларни ҳам ёзиб қолдирган. Унинг ёзишича, Баҳоуддин Нақшбанд унга ўзини пок тутиш ва доимий таҳоратда бўлишни буюради. Бунинг учун киши зоҳир, яъни ташқи томоннинг таҳорати билан эмас, балки ботин таҳорати, яъни қалб поклигига ҳам амал қилиши лозим. Нақшбанд Чархийга таҳоратдаги амаллар ва шу аснода ўқиладиган дуолар ва таҳорат ҳақидаги ҳадисларни баён қилади.³¹ Чархий Баҳоуддин Нақшбанддан нимаики ўрганган бўлса, нимаики эшитган бўлса, барчасини ўз асарида келтириб ўтган. У устозининг ҳалол ва пок яшаш ҳақидаги фикрларини келтиради. Чархийнинг ёзишича, бир куни Баҳоуддин Нақшбанд унга шундай дейди: "Амир Кулол бир гал менга, то лукма ҳалол бўлмас экан, мақсад ҳосил бўлмайди, деди. Баъзилар биз дарёмиз, бизга ҳаром лукма зиён қилмайди, дейдилар. Йўқ, уларнинг гапи ёлғондир".³² Баҳоуддин Нақшбанд бу билан Чархийга ҳамиша ўз кучи билан ҳалолдан топиб ейишни тавсия қилади. Чархий Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзига қарата айтган мана бу чуқур маъноли ҳикматини келтиради: "Ҳеч қандай пишган узум қайта гўрага айланмайди, ҳеч қандай пишган мева қайта хом бўлмайди".³³ Баҳоуддин нақшбанднинг бу сўзи остида катта илм ва тажрибага эга киши кўзда тутилади ва бундай киши ҳеч қачон адашмаслиги ва хатога йўл қўймаслиги таъкидланади.

"Тазкираи нақшбандия" асарининг муаллифи Муҳаммад Тоҳир Эшон (XVIII аср) Мавлоно Яъқуб Чархий ҳақидаги маълумотларни келтириб, унинг ҳаёти ва фаолиятини жуда юқори баҳолаган. Чунончи, у Чархий ҳақида ёзади: "У (яъни, Чархий – М.Р.) олимларнинг пешвоси, орифларнинг муқтадоси, у Баҳоуддин Нақшбанднинг учинчи халифаси, сафо аҳлининг сарвари, ҳақиқий мавлавий, жаҳон аҳлининг муршиди, илму урфон манбаи, (илму маърифатда) монанди Маъруфи Кархий, яъни Мавлоно Яъқуб Чархий раҳматуллоҳи алайҳ".³⁴ Тоҳир Эшоннинг Чархий ҳақидаги бу сўзлари унинг илму маърифатда қандай мартабада бўлганига далилдир.

Тоҳир Эшон ўз тазкирасида Чархийнинг "Ҳазрати Хожаи Бузруг (Баҳоуддин Нақшбанд – М.Р.) амри ва ишорати билан Ҳазрати Хожа Алоуддин Аттор тобелигида бўлган ва улардан тарбиялар кўрган" деб ёзар экан, Чархийнинг таржимаи ҳолини ифодалаб берувчи қуйидаги ажойиб байтларини ҳам келтиради:

²⁹ Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, № 4200. – Б.5.

³⁰ Рисолаи унсия, 4 а-бет.

³¹ Ўша асар, 7 б-бет.

³² Ўша асар, 33 б-бет.

³³ Ўта асар, ўша бет.

³⁴ Муҳаммад Тоҳир Эшон. Тазкираи нақшбандия. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, № 856. 137 б-бет.

بعد نقشبند بمولوی یعقوب
در میان مشایخان محبوب
چونکہ اوشه ز زموه لحاب
خواجه اورا بکرد از اصاب
تاکه اوکشت حاحب القان
تد جو بحر حقایق از عرمان

(Нақшбанддан сўнг Мавлоно Яъқуб машойихлар
ичида севимлиси бўлди.

У аҳбоблар даражасида бўлгани учун, Хожа уни
дўстларидан бирига айлантирди.

У (катта) ишонч соҳиби бўлиб, илмда ҳақиқатлар
денгизига айланди.)³⁵

Тоҳир Эшон Чархий ҳақида давом этиб ёзади:

رخصت اول ز خواج بهأالدين
دوش را الكرد علاءالدين

(Чархий) биринчи рухсатни Хожа Баҳоуддиндан,
Иккинчи рухсатни Алоуддин (Аттор)дан олган.)³⁶

Бу қисқагина байтда Чархийга тариқат йўлига киришга аввало Баҳоуддин
Нақшбанд рухсат берганлиги, иккинчи рухсатни эса Алоуддин Аттордан олганлиги
чиройли мисраларда ифодалаб берилган.

Чархий ўз муридларига нисбатан айтган насиҳатидан унинг ўзи ўз устозларига
қандай муносабатда бўлганини билиб олиш мумкин. Чунончи у дейди: “Сиз ҳақиқатни
қаерда яшириниб ётганини билмайсиз, фарқи устозингиз уни топиб олишингизда
ёрдам беради. Устоз ҳаммага нисбатан бир хилда бепарво қарайверса, у устоз
бўлолмади”.³⁷ Чархий ўз устозлари Баҳоуддин Нақшбанд ҳамда Алоуддин Атторни
юксак даражада ҳурмат қилган ва эъзозлаганини у ёзган асарлардан кўриш мумкин.

Мавлоно Яъқуб Чархийнинг илмий меросига назар ташлар эканмиз, ундан
бизгача 7 та асари етиб келганини кўриш мумкин. Улар куйидагилардан иборат:

1.Рисолаи қудсия (Қудсий калималар ҳақида рисола).³⁸

2.Рисолаи абдолийа (Абдоллар ҳақида рисола). Мазкур асарнинг тўртта (№№
9351/3; 4354/3; 3844/6; 9328/2) нусхаси ЎзР ФА ШИ қўлёзмалар фондида сақланмоқда.

³⁵ Тазкираи нақшбандия, 137 б-бет.

³⁶ Тазкираи нақшбандия, 137 б-бет.

³⁷ Идрис Шоҳ. Нақшбандий тариқати. /Ўзбек тилига Ваҳоб Рўзиматов таржимаси. – Т.: Ўзбекистон, 1993. – Б.
20.

³⁸ Мавлоно Яъқуб Чархий. Рисолаи қудсия. ЎзР ФА ШИ қўлёзмаси, № 9801/2.

3.Рисола дар манокӣб ва ақоид (Манокӣб ва ақоид ҳақида рисола). Бу асарнинг бизга маълум бўлган ягона нусхаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтининг қўлёзмалар фондида 5478/6-рақами билан сақланмоқда.

4.Шарҳи асмоуллоҳ (Аллоҳ исмларининг шарҳи)

ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинасида "Шарҳи асмоуллоҳ"нинг 3884/5, 5255/15, 6374/6 рақамли нусхалари сақланмоқда.

5.Китоб ул-фароиз (Мерос тақсими ҳақида китоб). Мазкур қўлёзма ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 8771-рақам остида сақланади.

6.Рисолаи унсия (Дўстлик ҳақида рисола).³⁹

7.Тафсири Чархий (Чархий тафсири). "Тафсири Чархий"нинг ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 27 та қўлёзма нусхаси сақланмоқда.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Баҳоуддин Нақшбанд асос солган нақшбандия тариқати комил инсонни тарбиялашда, одамлар орасида дўстлик ва биродарликни мустаҳкамлашда мамлакатда тинчлик ишларини йўлга қўйишда ижобий аҳамиятга эга бўлди. Нақшбандия тариқатини ёйиш ва ривожлантиришда унинг тўртта халифалари – Алоуддин Аттор, Алоуддин Ғиждувоний, Муҳаммад Порсо, Яъқуб Чархийлар катта хизмат кўрсатдилар. Улар ўз асарлари орқали Нақшбандия асосларини ўзидан кейингиларга етиб боришини таъминладилар. Бу борада, айниқса, Чархийнинг фаолияти ҳам катта қимматга эгадир. У аввало Баҳоуддин, сўнг эса Алоуддин Атторнинг шогирди сифатида халқ орасида оғзаки ва ёзма тарғибот ишларини олиб борди. Кўплаб шогирдлар етишиб чиқишига сабаб бўлди. Демак, Чархийнинг фаолияти ва илмий мероси шу пайтгача аждодлар томонидан ўқиб келинди ва бундан буён ҳам ўрганилиши шубҳасиздир. Бу эса маданиятимиз тарихини ўрганишга, шубҳасиз, катта ёрдам беради.

³⁹ Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. – Лакнав, 1288/1871. – Б. 16-40.